

**В. Я. Білоножко, І. І. Мостов'як, В. П. Карпенко,
С. П. Полторецький, А. П. Березовський**

Аграрна економіка

**За редакцією доктора сільськогосподарських наук,
професора В. Я. Білоножка**

**Умань
Видавець «Сочінський М. М.»
2016**

УДК 338.431
ББК 65.9 (4 Укр.) 32 я. 73
А25

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Уманського національного університету садівництва
(протокол №6 від 9.07.2015 року)*

Рецензенти:

- О. О. Школьник* – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності Уманського НУС;
І. І. Кукурудза – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії та міжнародної економіки Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького;
С. П. Сонько – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри екології та безпеки життєдіяльності Уманського національного університету садівництва.

А25 **Аграрна економіка** : навч. посіб. / В. Я. Білоножко, І. І. Мостов'як, В. П. Карпенко, С. П. Полторецький, А. П. Березовський; за ред. В. Я. Білоножко. – Умань : Видавець «Сочинський М. М.», 2016. – 418 с.

ISBN 978-966-304-166-7

Посібник «Аграрна економіка» призначений для підготовки фахівців неекономічних спеціальностей. У посібнику викладено теоретичні, історичні та науково-практичні питання економіки сільського господарства. Детально висвітлені економічні засади формування та ефективного використання земельних, трудових і матеріально-технічних ресурсів у сільському господарстві. Особлива увага приділяється розвитку ринкових відносин в аграрному секторі, інвестиційної та інноваційної діяльності сільськогосподарських організацій, еколого-економічної ефективності використання природних ресурсів у сільському господарстві.

Всебічно розглянуті питання економічної ефективності виробництва продукції рослинництва і тваринництва, витрати виробництва і ціни реалізації продукції в ринкових умовах. Особлива увага приділяється виявленню факторів, що стримують нарощування виробництва та підвищення економічної ефективності сільського господарства.

Посібник призначений для підготовки фахівців неекономічних спеціальностей освітньо-кваліфікаційного рівня «Бакалавр» у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації.

Розрахований на аспірантів, викладачів, керівників (менеджерів) та спеціалістів аграрних формувань, працівників науково-дослідних установ в аграрному секторі.

УДК 338.431
ББК 65.9 (4 Укр.) 32 я. 73

ISBN 978-966-304-166-7

© Білоножко В. Я., Мостов'як І. І., Карпенко В. П.,
Полторецький С. П., Березовський А. П., 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	7
ТЕМА 1 ПРЕДМЕТ, МЕТОД І ЗАВДАННЯ КУРСУ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	9
1. Сільське господарство в системі галузей економіки України та його особливості	9
2. Предмет і завдання аграрної економіки.....	16
3. Методи досліджень в аграрній економіці	23
Питання для самоконтролю	30
ТЕМА 2 АГРОПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС УКРАЇНИ.....	31
1. Поняття агропромислового комплексу (АПК), його склад, місце і значення в економіці України	31
2. Сільське господарство, як основна ланка АПК.....	38
3. Поняття і значення інфраструктури в сільському господарстві. Класифікація інфраструктури.....	44
Питання для самоконтролю	53
ТЕМА 3 ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ ТА ЇХНЄ ВИКОРИСТАННЯ.....	54
1. Земля, як головний засіб виробництва в сільському господарстві.....	54
2. Класифікація земель за цільовим призначенням.....	58
3. Сільськогосподарські угіддя, їхня структура	62
4. Державний земельний кадастр. Бонітування ґрунтів	67
5. Ефективність використання земельних ресурсів.....	73
6. Шляхи підвищення економічної ефективності використання землі в сільському господарстві	77
Питання для самоконтролю	80
ТЕМА 4 ТРУДОВІ РЕСУРСИ ТА ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ.....	81
1. Поняття і роль праці, її особливості в сільському господарстві	81
2. Поняття і склад трудових ресурсів та їхня класифікація.....	86
3. Динаміка і структура трудових ресурсів сільськогосподарських підприємств.....	92
4. Показники ефективності використання трудових ресурсів	99
5. Основні напрямки підвищення ефективності використання трудових ресурсів у сільському господарстві.....	107
6. Поняття продуктивності праці та значення її підвищення для економіки сільського господарства.....	109
Питання для самоконтролю	123

ТЕМА 5 МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНА БАЗА АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ	124
1. Структура, функціональна роль та особливості матеріально-технічної бази сільського господарства	124
2. Науково-технічний прогрес та його роль в сільському господарстві	126
3. Машинно-тракторний парк та ефективність його використання	131
4. Енергетичні потужності підприємства	140
5. Виробнича потужність підприємства, будівлі споруди та ефективність їхнього використання	142
6. Основні напрями зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства	144
<i>Питання для самоконтролю</i>	149
ТЕМА 6 ОСНОВНІ І ОБОРОТНІ ЗАСОБИ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ	150
1. Економічна сутність та склад основного капіталу	150
2. Спрацювання та старіння основних засобів	159
3. Амортизація основних засобів та методи її нарахування	161
4. Оцінка ефективності використання основних засобів	162
5. Сутність оборотного капіталу, його склад і структура	166
6. Джерела формування оборотного капіталу	171
7. Нормування оборотного капіталу	173
8. Ефективність використання оборотного капіталу	175
<i>Питання для самоконтролю</i>	178
ТЕМА 7 ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА. ІНВЕСТИЦІЇ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ	179
3. Загальна характеристика інновацій та інноваційних процесів	179
4. Класифікація інновацій	179
5. Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні	179
1. Економічна суть інвестицій та основні напрями їхнього здійснення	179
2. Капіталовкладення аграрних підприємств	185
3. Загальна характеристика інновацій та інноваційних процесів	191
4. Класифікація інновацій	193
5. Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні	196
<i>Питання для самоконтролю</i>	199
ТЕМА 8 ІНТЕНСИФІКАЦІЯ ВИРОБНИЦТВА ТА НАУКОВО-ТЕХНІЧНИЙ ПРОГРЕС	201
1. Економічний зміст інтенсифікації та показники рівня інтенсивності виробництва	201

2. Економічна ефективність інтенсифікації та фактори її підвищення	205
3. Основні напрями інтенсифікації аграрного виробництва	207
4. Здійснення інновацій підприємствами на основі НТП і НТР	210
<i>Питання для самоконтролю</i>	213
ТЕМА 9 ВИТРАТИ ВИРОБНИЦТВА ТА СОБІВАРТІСТЬ ПРОДУКЦІЇ	214
1. Загальна характеристика витрат на виробництво продукції (надання послуг)	214
2. Собівартість сільськогосподарської продукції та її види	220
3. Класифікація витрат на виробництво продукції в сільському господарстві	222
4. Управління витратами на підприємстві та характеристика показників їхньої оцінки	230
<i>Питання для самоконтролю</i>	233
ТЕМА 10 ТОВАРНО-ГРОШОВІ ВІДНОСИНИ І РИНОК В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ	234
1. Товарно-грошові відносини і закон вартості. Їхній прояв у сільськогосподарському виробництві	234
2. Сільськогосподарський товаровиробник, його економічна самостійність у виробничій діяльності. Підприємництво (бізнес)	237
3. Поняття і функції ринку	242
4. Система ринків. Ринок сільськогосподарської продукції	246
5. Ринок робочої сили, ринок землі, ринок засобів виробництва (матеріальних ресурсів)	249
6. Ринок фінансів (капіталу)	258
7. Склад ринкової інфраструктури. Товарні та фондові біржі	261
<i>Питання для самоконтролю</i>	266
ТЕМА 11 РИНКОВИЙ МЕХАНІЗМ ГОСПОДАРЮВАННЯ. ЦІНОУТВОРЕННЯ І ЦІНИ НА ПРОДУКЦІЮ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА	267
2. Сутність ціни. Теорії ціноутворення	268
3. Функції ціни в ринковій економіці	271
4. Формування цін у ринковій економіці. Методи й етапи ціноутворення	273
5. Види цін, їхня класифікація	276
6. Цінова дискримінація, її суть і види	280
7. Паритет цін і механізм його забезпечення в ринковій економіці	281
<i>Питання для самоконтролю</i>	295

ТЕМА 12 ЕКОНОМІЧНІ РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	297
1. Суть ефективності як економічної категорії.....	297
2. Економічна заможність підприємства.....	302
3. Рентабельність виробництва і методика визначення її показників	305
4. Чинники зростання ефективності діяльності підприємства.....	309
<i>Питання для самоконтролю</i>	313
ТЕМА 13 РОЗШИРЕНЕ ВІДТВОРЕННЯ ТА НАГРОМАДЖЕННЯ В АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ.....	314
1. Суть і типи відтворення. Розширене відтворення	314
2. Валова продукція сільського господарства	323
3. Товарна продукція сільського господарства.....	329
4. Кінцева і чиста продукція аграрних підприємств	330
5. Прибуток і методика його визначення	332
<i>Питання для самоконтролю</i>	335
ТЕМА 14 РОЗМІЩЕННЯ, СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ І КОНЦЕНТРАЦІЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА. АГРОПРОМИСЛОВА ІНТЕГРАЦІЯ.....	337
1. Розміщення виробництва	337
2. Спеціалізація виробництва	346
3. Концентрація виробництва.....	352
4. Кооперація в сільському господарстві	361
5. Агропромислова інтеграція	366
<i>Питання для самоконтролю</i>	371
ТЕМА 15 ЕКОНОМІКА ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ	372
1. Економіка виробництва продукції рослинництва	372
2. Економіка виробництва продукції тваринництва	386
3. Антропогенне навантаження на природне середовище сільськогосподарським виробництвом в контексті продовольчої безпеки	399
<i>Питання для самоконтролю</i>	409
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	410
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	413

ВСТУП

Аграрна економіка є складовою частиною системи економічних наук, що вивчають різні сторони суспільних відносин у сфері виробництва й розподілу матеріальних благ. Теоретичним і методологічним фундаментом цієї науки є **економічна теорія**, що вивчає закони суспільного виробництва і споживання продукції, товарів і послуг на різних етапах розвитку людського суспільства.

У сільському господарстві, як і в інших галузях, діють основні закономірності економічного розвитку. Закони ринкової економіки в аграрному її секторі проявляються в більш класичному вигляді, порівняно з іншими галузями, оскільки сільське господарство представлено численними і порівняно невеликими фермерськими господарствами. Тому підручники з економічної теорії часто ілюструються прикладами сільськогосподарського виробництва. Крім цього, аграрна економіка в початковому процесі зазвичай виділяється в окремий курс. Для чого це необхідно, чому, скажімо, немає курсу економіки вугільної промисловості або будівництва? Причиною цього є низка специфічних особливостей аграрного сектора, що вимагає його окремого вивчення. Зокрема, в Україні, цей сектор характеризується особливим ставленням суспільства до нього. Протекціонізм, як економічна політика захисту вітчизняного виробника характерний, безумовно, не тільки сільському господарству. Однак саме в продовольчій сфері він найбільш поширений і сильний. Поряд із загальними аргументами на користь протекціонізму (протидія демпінгу, безробіття тощо) в аграрній сфері використовують і специфічні аргументи. Насамперед, це прагнення до продовольчої безпеки нації і прагнення зберегти традиційний вид сільської місцевості, так званий сільський ландшафт. Традиційний сільський ландшафт з його національними особливостями безсумнівно є національним культурним надбанням кожної країни. Зі скороченням чисельності сільськогосподарського населення виникає загроза його втрати. Ця проблема особливо актуальна для країн Західної Європи, які тривалий час намагалися шляхом економічної підтримки своїх селян вирішувати і цю проблему. Про особливу актуальність саме аграрного протекціонізму свідчить ще й те, що впродовж всієї історії проблема його усунення займає головне місце в низці проблем міжнародної торгівлі. Це питання було основним під час розробки Римського договору, з якого почався Європейський економічний союз. Це питання займає центральне місце в підсумкових документах Уругвайського раунду GATT (*Генеральна угода з тарифів і торгівлі* (англ. *General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)*, з 1995 року – *COT*).

Отже, специфіка економічних відносин в аграрному секторі досить вагома, що й зумовлює необхідність існування відокремленого навчального курсу аграрної економіки.

Вивчення курсу “Аграрна економіка” дозволяє студентам отримати економічні знання, розширити кругозір, а також об’єктивно оцінити стан та напрямки розвитку сільського господарства, намітити шляхи підвищення економічної ефективності аграрного сектора економіки країни.

Завдання дисципліни – розкриття економічних можливостей сільськогосподарського виробництва, що сприяють успішному вирішенню продовольчої проблеми, послабленню залежності сільського господарства від природних умов. Оволодіння в повному обсязі матеріалом навчальної програми дозволить майбутнім фахівцям кваліфіковано вирішувати конкретні господарські проблеми.

В результаті вивчення дисципліни “Аграрна економіка” студент повинен **знати:**

- основні закономірності розвитку сільського господарства і формування АПК в умовах перехідної економіки;
- сукупність економічних проблем, що виникають у процесі господарювання;
- сутність категорій та показників економічної ефективності сільськогосподарського виробництва;
- еколого-економічні методи оцінювання результативності та ефективності діяльності аграрного підприємства;

вміти:

- обґрунтувати шляхи підвищення ефективності використання земельних, трудових і матеріальних ресурсів;
- обґрунтувати, вибрати та використати відповідні методи і систему показників оцінювання економічних результатів, ефективності діяльності підприємства, його конкурентоспроможності;
- на високому професійному рівні розв’язувати фінансово-економічні, еколого-економічні та господарські проблеми в умовах ринку;
- кваліфіковано виявляти резерви зміцнення економіки аграрних формувань, їхніх основних галузей.

Навчальне видання

БІЛОНОЖКО Володимир Якович
МОСТОВ'ЯК Іван Іванович
КАРПЕНКО Віктор Петрович
ПОЛТОРЕЦЬКИЙ Сергій Петрович
БЕРЕЗОВСЬКИЙ Андрій Павлович

Аграрна економіка

За редакцією доктора сільськогосподарських наук,
професора В. Я. Білоножка

Виготовлення оригінал макету, технічний редактор
і комп'ютерна верстка С. П. Полторецького

Підписано до друку 22.06.2016 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Ум. друк. арк. 24,30
Тираж 300 прим. Замовлення № 452

Видавець та виготівник «Сочінський М. М.»
20300, м. Умань, вул. Тищика, 18/19
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2521 від 08.06.2006.
тел. (04744) 4-64-88, 4-67-77, (067) 104-64-88
vizavi-print.jimdo.com
e-mail: vizavi08@mail.ru